

DEL III

DKP OG DEMOKRATIET. 1939-1947

8.

I alliance med nazismen 1939-1941?

At DKP spillede en meget aktiv og central rolle i den illegale nationale befrielseskamp mod den tyske besættelsesmagt, er der bred enighed om blandt besættelsestidshistorikere.³¹¹ Modstandsvirkomheden skal ikke behandles her. I denne del vil jeg derimod se nærmere på demokratiets placering i partiets befrielsesforestillinger, i partiets efterkrigsstrategi, samt i partiets videre socialistiske mål og håb i de første fredssår. Også nazismens, krigens og besættelsestidens betydning for kommunisternes demokratiopfattelse bliver berørt, forbindelsen mellem befrielsestidens DKP og den senere dannelse af Socialistisk Folkeparti diskuteres, og der kastes et blik på tiden efter koldkrigsomsvinget fra 1947/48.

Først må en særlig problemstilling dog afklares. For nok var DKP's antifascistiske profil markant i 1930'erne, nok stillede partiet sig før krigsudbruddet på det eksisterende demokratiske side i den specifikke kamp mellem dette og fascismen, og nok spillede partiet en fremtrædende rolle i den illegale kamp mod de nazi-tyske okkupanter. Men der tegnede sig et andet billede af DKP's positioner og prioriteringer i perioden fra indgåelsen af den tysk-sovjetiske ikke-angrebspagt 23. august 1939 og til Tysklands overfald på Sovjetunionen 22. juni 1941. En udbredt historikertolkning under den kolde krig har da også været at europæiske kommunistpartier i pagtperioden var tyskoriente-

rede (eller måske endog kollaborerede med de nazistiske besætttere).³¹²

Denne grundfortælling synes videreført i bogen *Mellem hammer, segl og hagekors* fra 2003 hvor historikeren Jørgen Grønvald Laustsen anførte de danske kommunisters »protyske linje«, og angav at DKP og de danske nazister i DNSAP »måtte se sig selv i et allianceforhold, ...« Laustsen hævdede ikke at DKP var pronazistisk, men »DKP's antinazisme kan ikke spores i besættelsens første år«. ³¹³ Og i en opfølgende aviskronik slog han fast: Det er en DKP-skabt myte at kommunisterne efter den 9. april 1940 regnede med at blive fredløse, og derfor i tiden før Hitlers angreb på Sovjetunionen forberedte sig på illegalitet. Det har »intet som helst på sig«, skrev Laustsen – og mente i stedet at DKP i »14 måneder ... forsvarede den tyske besættelse af Danmark, ...« ³¹⁴

I en senere ph.d. afhandling fra 2006 (*Medløbere og Modløbere. DKP, besættelsen og illegaliteten*) har Laustsen opretholdt sin grundlæggende tolkning. ³¹⁵ Syddansk Universitets blad *Ny Viden* kunne derfor i en artikel om afhandlingen meddele at »ny forskning gør op« med forestillingen om kommunistiske modstandsforberedelser: »I første halvdel af besættelsen havde de danske kommunister absolut ingen planer om at sætte sig op imod tyskerne.« Og Jørgen Laustsen udtalte til bladet at kommunisterne var »totalt uforberedte« da de blev fredløse efter Tysklands angreb på Sovjetunionen. »Det passer ikke, at de danske kommunister allerede kort efter besættelsen begyndte at forberede sig på modstandskampen. De førte heller ikke nogen kamp mod de danske nazister.« DKP var nemlig »ikke forberedt på, at alliancen mellem Hitler og Stalin ville bryde sammen.« ³¹⁶

Der er tidligere argumenteret for at den moderne (marxistiske) socialismes og kommunismes idealer ikke kan karakterise-

res som antidemokratiske. Den nazistiske fører- og raceideologi var derimod *ideelt og i sin principielle kerne antidemokratisk* – hvad nazismens fremmeste ideologer åbent bekendte.³¹⁷ Og kommunisterne havde netop siden 1935 understreget hovedmodsatningen mellem demokrati og fascisme/nazisme, og havde i *denne* konflikt stadigt tydeligere offentligt valgt side til fordel for også det borgerlige demokrati. I et demokratisk perspektiv er det derfor nødvendigt at evaluere holdbarheden af dette proklamerede valg, ved at klarlægge DKP's positioner i den tysk-sovjetiske pagtperiode: Blev partiet protysk efter pagtindgåelsen, forsvandt partiets antinazisme sporløst, forsvarede man besættelsen og fredede DNSAP indtil den 22. juni 1941? Og opgav man ganske det borgerlige demokrati?

Der er ingen tvivl om at ikke-angrebspagten af 23. august 1939 kom som et vældigt chok for de danske kommunister – efter at man i adskillige år havde ført en omfattende og indædt agitation mod fascismen og det nazistiske Tyskland.³¹⁸ Og partiledelsen var klar over at man måtte reagere hurtigt for at undgå alvorlig uro i medlemsskaren. Så trods egen forvirring udarbejdede ledelsen allerede den 22. august, hvor rygtet om den forestående pagtindgåelse var dukket op i morgenaviserne, et cirkulære med en foreløbig vejledning til medlemmerne. Heri lovede ledelsen at fremkomme med en nærmere forklaring i morgendagens *Arbejderbladet* og på et partiaktivmøde den 25. august. Indtil da måtte medlemmerne dels tro på Sovjetunionen der altid havde tjent freden, hvorfor det var »givet, at denne Ikke-Angrebspagt er politisk Handling i Fredens Interesse.« Dels burde medlemmerne genlæse Stalins tale på den 18. Partikongres som gav det »tilstrækkelige Materiale til at bedømme Situationen.«³¹⁹

Og i nævnte tale af 10. marts 1939 *lå* der faktisk en advarsel om kursskifte. Stalin havde her slået fast at den »anden imperialistiske Krig« – med Italiens og Tysklands annekteringer

og Japans ekspansion – allerede var begyndt. Men England og Frankrig hindrede bevidst med deres appeasementpolitik den »kollektive Modværges Politik«, for derved at redde eget skind og vende Tysklands og Japans aggression imod Sovjetunionen. Og Stalin lovede følgelig at han ikke ville give »Krigsprovokatørerne [dvs. vestmagterne], som har for Skik at lade andre rage Kastanierne ud af Ilden for sig, Mulighed for at drage vort Land ind i Konflikter«. ³²⁰ Et nøglebegreb i den fremtidige kommunistiske tolkning af 2. Verdenskrig indtil Tysklands overfald på Sovjetunionen var her præsenteret: *imperialisme*.

Den lovede forklaring i *Arbejderbladet* den 23. august byggede igen på Stalins marts-tale. Forsidens hovedoverskrift lød »Ikke-Angrebspagten er et slag mod de fascistiske Krigsbrandstiftere«. Og på lederplads hed det bl.a. at pagten var både »Antikominternfrontens« og Chamberlains nederlag, at pagten ikke ville styrke Hitler men sikre freden, og at der stadig ville kunne slutes aftale med vestmagterne. ³²¹

På partiaktivmødet den 25. august tog Aksel Larsen atter afsæt i Stalin-talen, og borgerrepræsentant Johannes Hansen roste i *sin* tale pagten for at have »givet Hitlers og nazismens ideologiske grundlag et alvorligt slag«. ³²² Men forvirring og forbløffelse, blandt både menige og mere fremtrædende parti-medlemmer, fremgår klart af de beretninger vi har fra mødet. Gartnerforbundets daværende rejsesekretær David Hejgaard fortæller således i sine erindringer (indholdsmæssigt bekræftet af *Arbejderbladets* mødereferat 27.8.39) at fagforeningsformand og CK-medlem Inger Gamborg gik på talerstolen og udtrykte det »vi alle følte«: »Ja, det var naturligvis en god forklaring, du dér gav, Aksel, men mig sagde den nu ikke ret meget. Men det gør nu heller ikke noget, for i enhver revolutionær bevægelses historie vil der være perioder, hvor vi må nøjes med at *tro* på Sovjetunionen og dens hensigter uden at forstå dem med det samme.« ³²³ CK-medlemmet havde således hverken egentlig

forståelse endsige begejstring for pagten med Hitler. Men var Sovjetunionens veje umiddelbart uransagelige, måtte og kunne hun, ifølge Hejgaard ligesom alle mødedeltagerne, hente styrke og kraft i *troen*.

Trods forvirringen i pagtens første dage var antinazismen altså stadig i centrum. Som Johannes Hansens ord indikerer, udlagdes pagten som en ny *måde* hvorpå den tyske nazisme kunne undergraves. Og DKP korrigerede heller ikke folkefrontspolitikens syn på den truende krig som en kamp mellem hovedmodsatningen demokrati og fascisme.³²⁴ Men med Kominterns nye signaler, efter at Tyskland udløste 2. Verdenskrig med angrebet på Polen den 1. september 1939, begyndte dette at ændre sig – dog ikke uden en vis træghed.

Endnu den 5. september placerede DKP Tyskland som aggressoren med dets »fascistiske angrebskrig«³²⁵. Men den 8. september afsendte Kominterns ledelse EKKI et direktiv til de kommunistiske partier med indledningen: »Den nuværende krig er imperialistisk og uretfærdig, og bourgeoisiet i alle de krigsførende stater er i lige grad skyldige.« Kommunisterne kunne derfor ikke »understøtte krigen i noget som helst land«, så meget mindre som krigen ikke førtes mod »fascismen, som Chamberlain og Socialdemokratiets ledere bedyrer. Krigen føres mellem to grupper af kapitalistiske lande om verdensherredømmet.« Og man mindede om München-forliget, hvor kommunisterne i stedet havde ønsket »en ægte antifascistisk front med deltagelse af USSR, men Englands og Frankrigs bourgeois afviste USSR for at føre en udplyndringskrig.« Herefter gjordes det helt klart: »Krigen har på grundlæggende måde ændret situationen: Inddelingen af de kapitalistiske stater i fascistiske og demokratiske har nu mistet sin tidligere betydning.«

Direktivet implicerede dog ingen værdimæssig ligestilling mellem demokrati og fascisme eller at kommunistpartierne skulle tage fascismen til nåde. Men krigens støtter (nazister,

borgerlige, samt forræderiske socialdemokrater) i både fascistiske og borgerligt-demokratiske stater skulle angives som lige skyldige i den *aktuelle* krig. Og man kan sige at de nye signaler i visse henseender betød en tilbagevenden til ultravenstrelinjen fra Kominterns 6. kongres i 1928: Proletariatet skulle ikke lade sig drive ud i en imperialistisk krig, kommunisterne ville ikke gentage socialdemokratiernes forræderi fra 1914 og støtte krigen, i stedet måtte man vende kampen indad – imod imperialismen og dens socialdemokratiske agenter i ens eget land. Direktivet krævede således at man i krigsførende lande skulle »stemme mod krigskreditter«, i neutrale lande skulle afsløre og bekæmpe krigens støtter – og »overalt« gå til angreb på »Socialdemokratiets forræderiske politik.«

Folkefrontens hovedparole »fascismen er fjenden« var altså gemt væk. I det mindste for øjeblikket. For i direktivet hed det nemlig også at dessinerne skulle være kommunisternes »taktik i den nuværende etape af krigen ...«³²⁶

Ib Nørlund reagerede på Kominterns nye signaler straks den 8. september og fastslog på et partiaktivmøde at man ikke kunne støtte nogen af parterne i denne imperialistiske krig, hvor både Tyskland og England var »hovedskyldige«. Stadig taltes dog om »den fascistiske angriber«.³²⁷ Og den 20. september holdt Aksel Larsen en stor offentlig tale om kommunisternes stilling til krigen, hvor han tydeligt nok var inspireret af den nye Komintern-linje og desuden forsvarede Den Røde Hærs indmarch i øst-Polen få dage forinden som en befrielse af hviderussiske og ukrainske minoriteter »fra det polske åg«.³²⁸ Selvom intet tyder på at DKP kendte til ikke-angrebspagtens hemmelige tillægsprotokol om deling af Østeuropa i en tysk og en sovjetisk indflydelsessfære, så var dette bemærkelsesværdigt andre toner end i *Arbejderbladets* leder måneden før (23.8.39), hvori man havde kaldt det »forbryderisk gement« når visse »blade fabler om« at Sovjetunionen og Tyskland skulle have aftalt at

dele Polen.

I talen angreb partiformanden dog også nazismen skarpt og placerede klart Hitler-Tyskland som historisk hovedansvarlig for krigens udbrud: Det »bar mod krig efter fascismens erobring af magten i Tyskland«, fastslog Larsen. Den tyske fascisme søgte med og uden våben at trænge ind i andre lande. Og Hitler-fascismens sejr betød »endelig og afgørende, at nu var det revanchegale, det krast imperialistiske bourgeoisi og junkerne kommet til magten i Tyskland og derfor begyndte den voldsomme oprustning, derfor gjorde Tysklands nye magthavere klar til den store imperialistiske erobrerkrig.«

De imperialistiske vestmagters (samt socialdemokratiernes) brøde var først og fremmest at de ikke havde støttet kommunisternes og Sovjetunionens mange initiativer til at »bremse fascismen og hindre krigen«, at de havde svigtet Abessinien, Spanien, Kina – samt Tjekkoslovakiet ved »Münchenforræderiet«. Derfor havde Sovjetunionen til sidst måttet tage hensyn til sit eget »lands og folks interesser«, og DKP måtte ligeledes »holde vort folk uden for de kapitalistiske stormagters opgør og værne vort folk mod krigens rædsler ...«³²⁹ Ikke desto mindre: Skønt de imperialistiske magter nu angiveligt var lige skyldige i *Kominterns* øjne, så fremgik det at nogle stadig var mere skyldige end andre i *Larsens* øjne.

Men den 28. september 1939 indgik Tyskland og Sovjetunionen en »grænse- og venskabstraktat«, der bl.a. fastlagde opdelingen af det erobrede Polen, og en fælles tysk-sovjetisk opfordring til vestmagterne om at slutte fred fulgte. Hitler selv fulgte op med en rigsdagstale den 6. oktober, indeholdende et fredstilbud med forslag om oprettelse af en ny og mindre polsk stat.³³⁰ Frankrig og England afviste dog fredsudspillene (henholdsvis den 10. og 12. oktober). Og herefter bevægede den kommunistiske verdensbevægelse sig over mod det synspunkt at vestmagterne nu var hovedansvarlige for krigens *fortsættelse*.

Opfattelsen fik sin autoritative udlægning da den sovjetiske udenrigsminister Molotov den 31. oktober offentligt slog fast at hvor Tyskland tidligere havde været aggressoren, optrådte England og Frankrig nu som hovedaggressorer der havde afslået Tysklands og Sovjetunionens fredsforslag. Talen blev udførligt refereret i *Arbejderbladet*, hvor de direkte politiske angreb på Tyskland, som allerede var blevet sjældne, nu svandt bort i tiden frem til besættelsen.³³¹

Den indlysende forklaring på dette stop i den åbne antityske propaganda er naturligvis at den nye udenrigspolitiske forståelse mellem Tyskland og Sovjetunionen tvang DKP hertil.³³² Dette er dog ikke nødvendigvis hele forklaringen. Den 16. september 1939 havde Statsministeriet nemlig udsendt et fortroligt cirkulære til pressen »om de Hensyn, som Danmarks neutrale Stilling forpligtede Pressen til at iagttage.« Cirkulæret gentog »i skærpet grad« en lang række krav til pressen fra 1. Verdenskrig – bl.a. skulle redaktionerne »iagttage den største Forsigtighed i Omtalen« af de krigsførende lande, undlade ytringer der var »uforenelige med Danmarks Neutralitetsforpligtelser«, og »vise stor Tilbageholdenhed i Omtalen af fremmede Statsoverhoveder«.³³³ Og noget tyder på at dette cirkulære faktisk havde en vis virkning på DKP. I Kominterns arkiver findes således et referat af næstformand Alfred Jensens beretning i EKKI den 5. november 1939. En passage i dette referat omhandler cirkulæret og kan synes væsentlig for diskussionen om DKP's holdning til Hitler-Tyskland i denne tid, hvorfor passagen her skal gengives *in extenso*. Udspørgeren, tyskeren Wilhelm Florin, var Komintern-ansvarlig for de skandinaviske lande. Alfred Jensen informerede bl.a. om Aksel Larsens beretning på DKP's centralkomitemøde den 22. oktober 1939 og kommer herunder ind på DKP-formandens beklagelse over at partiet:

»blev angrebet med det argument, at vi angiveligt ikke mere kunne skrive sådan om Tyskland, som vi egentligt ville. Her blev forsamlingen oplyst om, at samtlige hoved- og dagblade i Danmark havde fået en anmodning fra indenrigsministeriet. Denne opfordring er ikke blot udgået til hoved- og dagblade, men også til ugeaviser og andre periodiske tidsskrifter. Som følge af dette cirkulære må intet skrives, som kan genere stormagterne. Det ved socialdemokraterne naturligvis, men ikke desto mindre angriber de vores parti, fordi vores parti ikke skriver alt det i avisen, som vi egentligt ønsker at skrive.

Florin: Har vore aviser offentliggjort cirkulæret?

Jensen: Nej. Det må man ikke. Man kan ikke offentliggøre det og man må heller ikke skrive om, at man har modtaget en sådan skrivelse der forpligter en på den og den måde.

Florin: Men hvis De som folketingsmedlem taler om det i en forsamling?

Jensen: Så får man problemer.

Florin: Det er jo allerede en form for nedbrydning af folkets demokratiske rettigheder.

Jensen: Ja, det er rigtigt. Hvis vi skriver om det i »Arbejderbladet«, risikerer vi forbud mod avisen.

Florin: Men hvis vi udspreder det illegalt med en duplikator og opfordrer arbejderne og fagforeningerne til at protestere mod det?

Jensen: På alle partiforsamlinger der er blevet afholdt har vi talt om det, også i offentlige forsamlinger, så det på denne måde allerede siver ud. Vist har vi ikke gjort det i så åben form at vi har forklaret at man har forpligtet os til at respektere en vis

tilbageholdende grænse, at der gives grænser for hvad man kan skrive og ikke skrive osv.«³³⁴

Hvordan skal dette nu forstås? Umiddelbart er sagen jo klar: Myndighedernes påbud har medført at DKP ikke mere tør fare hårdt frem mod Tyskland i sine publikationer.³³⁵ En anden tolkning kan dog være at pressecirkulæret faktisk er kommet ganske belejligt for DKP-ledelsen og Komintern, fordi manglen på antityske udfald hermed, overfor *både* offentlighed og partikollektivet, kan undskyldes med myndighedernes påbud, selvom den egentlige årsag er pagtpolitikken. Hertil kræves at offentlighed og partimedlemmer får kendskab til cirkulæret – et problem som Florin derfor koncentrerer sig om, og som Jensen beretter at man allerede søger at løse. Til støtte for sidstnævnte tolkning taler at *Arbejderbladet* ikke mindst i begyndelsen af 1940 rettede en række voldsomme angreb på England, der jo ellers også skulle være beskyttet af pressecirkulæret.³³⁶ Hertil kan dog indvendes at cirkulæret – grundet Danmarks geopolitiske situation – jo nok blev anset for primært at skulle forhindre kontroverser med den ekspanderende sydlige nabo. Det Tredje Rige var følsom overfor negativ presseomtale, således havde *Berlingske Tidendes* Hitler-kritiske udenrigsredaktør Nicolai Blædel allerede i 1938 fået »orlov« efter tysk pres. Som presse- og modstandsmanden Ebbe Munck senere skrev i sine erindringer: »Det var så som så med det frie ord i før-krigens Danmark.«³³⁷

Men uanset hvorledes pressecirkulæret faktisk påvirkede DKP's agitation, så peger intet i det interne EKKI-referat af 5. november i hvert fald i retning af nogen kommunistisk *sympati* for Hitler-Tyskland. Og selvom den antityske agitation stilnede af mens angrebene på den fransk/engelske imperialisme tog til, så dukkede aversionen mod nazismen og Hitlers Tyskland da også stadig op i forskellige sammenhænge. Når fremtrædende

kommunister således udtrykte deres stærkt forhadte støtte til Sovjetunionens krav til og angreb på Finland i efteråret og vinteren 1939, så skete det i høj grad i form af anklager mod Finland for protyske og nazistiske tilbøjeligheder. I *Arbejderbladet* beskrev Martin Andersen Nexø finnernes »mere end halvnazistiske regimente« samt »de finske herskeres nære tilknytning til Nazityskland i sind og skind«. Og Kai Moltke fremhævede den finske overklasses tyskorientering.³³⁸

DKP var således ikke protysk eller pronazistisk i denne periode. Men under indtryk af krigen og Kominternsignalerne var partiet til gengæld til en vis grad tilbage på ultravenstrelinjen, og revolutionens og socialismens perspektiv var atter rykket mere i forgrunden, nu da kapitalismen med sin imperialistiske krig angiveligt havde spillet fallit. Den førrevolutionære politiske kamp måtte nok fortsætte – også imod »Begrænsningen af Folkets demokratiske Rettigheder, dets Presse, Forenings og Forsamlingsfrihed«, som borgerrepræsentant Johannes Hansen bemærkede på partiets københavnske distriktskonference 28. januar 1940. Men denne kamp kunne ikke længere søges ført i enhed med den socialdemokratiske top der beskyldtes for at have »sammensvoret sig med Bourgeoisiet.« Og på samme konference konstaterede Aksel Larsen at da kommunisterne ikke havde formået at forhindre krigen, skulle man nu »ønske at forvandle den imperialistiske krig til en socialistisk krig.«³³⁹

Han konkretiserede ikke dette nærmere, men det drejede sig utvivlsomt om en aktivering af de leninistiske tankebaner fra 1. Verdenskrig om den imperialistiske krigs forvandling til en revolutionær borgerkrig.³⁴⁰ En tankegang som Larsen selv nøje havde diskuteret nogle år tidligere i artiklen *Krigsfaren og Danmarks Selvstændighed*, i *Kommunistisk Tidsskrift* marts 1936. Heri forsikrede han at hvis krigen skulle komme, så måtte man i Danmark principielt »forvandle den imperialistiske krig til en borgerkrig mod landets egen kapitalistklasse«, arbejderklassen

måtte dels tage »magten« og dels organisere et revolutionært forsvar mod »f.eks. Tyskland.«

Men – borgerkrig og revolution skulle ikke iværksættes under alle omstændigheder, kun hvis og når arbejderklassen var »stærk nok« og opbakningen stor nok. Og trods de revolutionære forsikringer fornemmes at Larsens ærinde her i 1936 ikke mindst var at tage luften ud af hvad han kaldte »vrøvl og sindsyng overrevolutionær og overspændt romantik.« »Man leger ikke med revolutionen«, formanede formanden således sine kommunistiske læsere. Og gentog den gamle marxistiske lære om at revolutionen skulle være »det store folkeflertals revolution i det overvældende folkeflertals interesse.«³⁴¹

Den 9. april 1940. Danmark besættes. Allerede dagen efter afsendtes et Komintern-direktiv til DKP hvori partiet opfordredes til at offentliggøre en erklæring med angreb på de hovedskyldige »krigsudbredere«: England og Frankrig samt deres agenter i den socialdemokratiske 2. Internationale. Som skyldige skulle endvidere angives de skandinaviske regeringer der havde understøttet krigsforberedelser mod Sovjetunionen – en orientering efter Sovjetunionens fredspolitik ville have »forsånet Skandinavien for den indtrufne situation.« Men erklæringen skulle også gøre det klart at de danske kommunister »protesterer mod besættelsen og i denne ser et forsøg på at tvinge de skandinaviske folk ind under tysk overherredømme.«³⁴²

Denne offentlige protest blev dog ikke til noget, idet Komintern samme dag sendte et nyt direktiv med krav om at partiet skulle bevare *legaliteten*, men samtidig »reorganisere og forberede organisationen på illegalitet«.³⁴³

Og den 16. april afgik et udførligt Komintern-direktiv fra Moskva, med retningslinjer for DKP's videre virke i ni punkter. Det næstsidsste, men mest omfattende, punkt omhandlede forberedelser til illegalitet: Faren for at det kommunistiske parti

ville blive kastet ud i illegalitet betegnedes som »overordentlig stor«, en fare der udgik fra besættelsesmagten, men også fra den »såkaldte 'nationale enheds'regerings reaktionære kurs.« (Den 10. april havde Stauning-regeringen optaget ministre fra Venstre og de Konservative). Legaliteten skulle stadig forsvares, men man måtte ikke nære »illusioner om at partiet længe kan forblive legalt.« Og Komintern foreskrev derfor en lang række forholdsregler – bl.a. at DKP straks skulle skabe et illegalt apparat, illegale trykkemuligheder, og en illegal centralorganisation.³⁴⁴

Kominterns advarsel og opfordring var altså klar. Men denne bogs rammer tillader ikke en undersøgelse og endelig bedømmelse af i hvilket omfang DKP så *faktisk* fulgte opfordringen, og forberedte sig på illegalitet. Blot kan det konstateres: At Aksel Larsen på CK-mødet den 30. juni 1940 ifølge mødereferatet berettede: »Saa kom d. 9. April, og Arbejdet maatte omstilles, Partiet omorganiseres.« At ledelsesmedlemmer i formandens breve til EKKI omtaltes med dæknavne i hvert fald fra august 1940 (Aksel Larsen selv hed »Kai«). At formanden i rapport til EKKI den 31. august 1940 berettede hvorledes partiledelsen var blevet omorganiseret og en snæver tremandsledelse nedsat.³⁴⁵ At en Gestapo-rapport fra marts 1941 fortalte at kommunisterne forventede snarlig illegalitet og intensiverede deres forberedelser hertil.³⁴⁶ At Rigspolitiets Sikkerhedspoliti i en analyse fra 1941 af DKP's virke i provinsen vurderede at partiet indtil 22. juni 1941 havde arbejdet »illegalt« bag den officielle facade – og citerede Alfred Jensen for følgende fra et møde i Århus i foråret 1941: »... Partiet maatte gøres stærkt og i Stand til at fortsætte Arbejdet, selvom det blev gjort illegalt.«³⁴⁷ Og så indeholder den kommunistiske erindringslitteratur (plausible, men naturligvis ikke uhildede) beretninger om afbrænding af medlems- og abonnementsfortegnelser samt anden dokumentmakulering allerede den 9. april, overnatning udenfor hjemmet,

omorganisering af medlemmerne i mindre grupper, etablering af dækadresser og hemmelige forbindelsesveje og trykkefaciliteter, etc.³⁴⁸

Modsat har Jørgen Laustsen angivet at kommunisterne var »totalt uforberedte« da jagten på DKP gik ind, at partiet ikke traf »særlige foranstaltninger til et liv i illegalitet«, at Tysklands angreb på Sovjetunionen i 1941 »kastede de danske kommunister ud i en illegal tilværelse som de – på trods af senere påstande om det modsatte – ikke havde forberedt sig på.« En opfattelse der i væsentlig grad synes at måtte støtte sig til manglen på kilde materiale der tvingende kan bevise den faktiske gennemførelse af de erindrede foranstaltninger. Altså en art *argumentum e silentio*, slutning fra tavshed.³⁴⁹ En problematisk metode, ikke mindst vedrørende aktiviteter der netop ikke må afsætte, men skal slette eller skjule spor.

Og så bør man i øvrigt være sig for en for snæver og teknisk opfattelse af hvad forberedelser til illegalitet kan omfatte. Som det ofte siges, må en brugbar partisan først og fremmest kunne bevæge sig »som en fisk i vandet«, hvor vandet er den omgivende civilbefolkning. Afgørende er altså de illegales tillidsfulde kontakter til og indflydelse i civilsamfundet. Og i førortalte direktiv af 16. april 1940 havde Komintern netop påpeget at hvis man »også som illegalt parti skal kunne forblive i spidsen for arbejdermasserne er det frem for alt væsentligt, at partiet som organisation er fast sammensvejet, har udviklet kollektivitet i arbejdet, har en stærk førerrolle i alle organisationer, samt er forankret i masseorganisationerne, først og fremmest i fagforeningerne. Alle partimedlemmer skal tilhøre sådanne organisationer og opnå poster heri.«³⁵⁰ De danske kommunisters daglige politiske arbejde, sociale agitation og aktive fagforeningsvirke kan ud fra denne synsvinkel også betragtes som led i forberedelserne til en mulig illegal tilværelse og kamp.

Når spørgsmålet om forberedelse til illegalitet er af interesse her, er det naturligvis fordi et ubestridt svar herpå kunne bestyrke eller afsvække Jørgen Laustsens teori om at DKP's antinazisme ikke kan spores i besættelsens første år, og at partiet ikke forventede Hitler-Stalinpagtens sammenbrud, men forsvarrede den tyske besættelse i 14 måneder. Men lad mig da se direkte på denne teoris genstandsfelt:

Som omtalt var det ikke blevet til noget med en offentlig DKP-protest mod besættelsen umiddelbart efter den 9. april. Partiledelsen fulgte legalitetslinjen – dog opponerede CK-medlem og formand for søfyrbøderne Richard Jensen, idet han på politbureau-møderne den 9. og 24. april krævede hurtig overgang til illegalitet samt åben modstandskamp og sabotage. Efter skænderier ekskluderedes Richard Jensen sidst i april med begrundelsen »Disciplinbrud«.³⁵¹

Men seks dage efter tyskernes indmarch udsendte partiet et cirkulære til medlemmerne om situationen. Man påpegede heri at kun et internationalt samarbejde med Sovjetunionen om at skabe en »Fredsfront imod visse Staters røveriske Fremstød« ville have været »i Stand til at frelse Freden og redde Verden for en ny Krig.« Desværre var myndighederne i både Danmark og andre lande i stedet gået i den franske og engelske reaktions tjeneste og havde saboteret Sovjetunionens bestræbelser på at skabe fredsfronten, hvilket havde medført at Europa og Danmark nu var kastet ud i krig. At det kryptiske »visse Staters røveriske Fremstød« således refererede til Tyskland og Italien måtte være klart for vågne partimedlemmer, som nok kunne erindre Stalins og kommunisternes tidligere kritik af netop Englands og Frankrigs appeasementpolitik som en bevidst obstruktion af Sovjetunionens »kollektive Modværges Politik«, rettet mod Tyskland og Italien.

I cirkulæret fordømtes åbent de engelske og franske »Krigsanstiftere« – og altså ikke den faktiske besættelsesmagt

Tyskland – for nu at have draget Norden og Danmark ind i krigen. Men man mindede også om »Kammerat Dimitroffs modige Optræden for Rigsretten i Leipzig, ...« Et slet skjult antinazistisk signal, for som alle oplyste kommunister vidste, havde den fremtrædende Komintern-repræsentant Dimitrovs »optræden« i Leipzig formet sig som et stærkt angreb på de nazityske anklagere og fascismen (i sagen om rigsdagsbranden i Berlin 1933 hvor Dimitrov stod anklaget). Afsluttende opstillede partiledelsen syv paroler, hvoraf de første tre lød: »For Fred mellem Folkeslagene! For at Krigens mørke Skygger fjernes fra vort Land! For vort Lands Folkestyre og nationale Selvstændighed!«³⁵²

Forskellige subtile udtryk for modstand mod de tyske besættelse fandt også vej til det udadvendte *Arbejderbladet*. I slutningen af april 1940 påbegyndte avisen således en historisk artikelse-rie af Hans Kirk med brod mod besættelsen. Seriens emne var Grevens Fejde og Skipper Clements og de jyske bønders kamp mod dansk adel og tyske lejknægte. Og i en opfølgende artikel, om adelens magt efter Grevens Fejde, hed det den 19. maj: »Dette overklassevælde var indført ved hjælp af den holstenske konge og hans tyske hjælpetropper, og resultatet blev en yderst tyskfiendtlig stemning. En forfatter fra samtiden siger: 'Har I nogensinde hørt, at tyskerne var danskerne tro? Er det ikke et gammelt ord, at før skal man plukke figen af et hyldetræ, før man hos tyskerne finder redelighed mod Danmark?'«³⁵³

DKP's mere officielle signaler udfordrede dog ikke besættelsesmagten. Den 12. april refererede *Arbejderbladet* således den sovjetiske regeringsavis *Izvestija* for at betegne besættelsen som »nødvendig«.³⁵⁴ Og den 28. april bragte *Arbejderbladet* uddrag af en tale som Aksel Larsen to dage forinden havde holdt på et snævert møde for partimedlemmer. Ifølge referatet havde partiformanden her udlagt besættelsen som et »svar« på Englands og Frankrigs forsøg på at drage Skandinavien ind i krigen (en

vurdering som i øvrigt ikke ligger så fjernt fra nutidige krigshistorikeres³⁵⁵). Han havde endvidere i stærke vendinger advaret befolkningen mod at »søge sin frelse« hos den engelsk-franske krigsmagt. Kun »freden vil gengive os den fulde frihed«, sagde Aksel Larsen. En fred der tilsyneladende krævede at vestmagterne indstillede deres »aggressioner«.³⁵⁶ Og partiet fulgte op med en 1. maj udtalelse hvori man omtalte »de engelske-franske imperialister med deres krigspolitik og deres forbryderiske spil med lande og nationer.«³⁵⁷ Sandelig ingen opmuntring til antityske manifestationer.

I det tidligere nævnte direktiv af 16. april 1940 havde Komintern dog udstukket en ganske anderledes tysk fjendtlig linje. Nok angribes den »engelsk-franske krigsblok« også her for at have fremprovokeret besættelsen. Men samtidig slås det fast at en »omsiggribende national undertrykkelse vil sætte ind og at den tyske imperialisme vil bestræbe sig på at ensrette Danmark.« DKP skal tilvejebringe »arbejderklassens enhed og en bred folkefront« der kan forsvare folkets levevilkår og rettigheder samt »genvinde frihed og uafhængighed.« Arbejderne må ikke lade sig misbruge af den engelske imperialisme, men heller ikke lade sig forlede til »kapitulation overfor den tyske imperialisme.« Og så gør Komintern opmærksom på at »besættelsestropperne ikke udelukkende består af nazistiske elementer«, at man må arbejde blandt soldaterne så disse ikke »lader sig misbruge til voldshandlinger mod befolkningen«, at man må vække soldaternes fredslængsel og længsel efter »hjem, kone og børn«, samt vække deres klassebevidsthed og afsløre »det nazistiske bedrag ...«³⁵⁸ Det antinazistiske og nationale befrielsesperspektiv er indlysende.

Men DKP's implementering af direktivet igennem de næste par måneder tilfredsstillede ikke helt Komintern – partiets sociale klassekamp agitation med brod mod samlingsregeringen, samt den fortsat voldsomme kritik af vestmagterne, var øjen-

synligt for dominerende i forhold til det nationale spørgsmål. Samtidig skete der på denne tid en generel antitysk forskydning i Kominterns agitation i Europa, sandsynligvis forårsaget af de hastige tyske sejre kulminerende med Frankrigs fald i juni 1940.³⁵⁹ I hvert fald udsendte Komintern den 26. juni et direktiv til DKP hvori den antityske linje skærpes – og indskræmpes.

Der havde vist sig »mangler« i udførelsen af april-linjen: Primært måtte man huske at »det nationale moment spiller en stor rolle under okkupationens betingelser«, og at kampen mod den hjemlige reaktion og regering ikke måtte føres på en måde så partiet kunne blive slået i hartkorn med besættelsesmagten. Og det sagdes nu klart: »Uden endnu at sætte kampen mod besættelsen i forgrunden, må partiet politisk forberede masserne på kampen for national befrielse.«³⁶⁰

Allerede på DKP's centralkomitemøde den 30. juni 1940 synes Kominterns opsang at kunne registreres. Her sagde Aksel Larsen ganske vist advarende (må det tolkes) at »visse Kredse arbejder (indenfor DSU og HIPA) på Sabotage mod Værnemagten, men man vilde gerne have vort Parti indblandet i det.« Men næste sætning lød ifølge mødereferatet: »Vi vil kunne føre an i den nationale Kamp og faa Hjælp af Størstedelen af den danske Befolkning, saafremt Danmark bliver undertrykt endnu mere.«

På mødet blev der også signaleret forventning om Hitler-Stalinpagtens sammenbrud. CK-medlem Søren Knudsen berettede fra Sønderjylland at befolkningen nu havde fået »mere Sympati for vort Parti. Man venter Hjælp fra Sovjet mod Tyskerne.« Og Aksel Larsen vurderede at »Krigen er først nu ved at udvikle sig til en Verdenskrig.« Tysklands erobringer havde ikke skaffet landet en fordel, og imens kampe foregik i vest »udvider Sovjetunionen sin Indflydelse – [...] Sovjetunionen styrkes i al den tid den staar uden for Krigen.«

Danskerne skulle dog ikke vente at få hjælp udefra »saafremt vi ikke selv gør noget«, fastslog Larsen. Som øjensynligt fryg-

tede en international fredsslutning uden tysk kapitulation og uden at danskerne havde fået gjort op med tyskerne på national grund. Han advarede således mod at »vente at Tyskerne forlader Landet når Krigen er Slut«, for tyskerne planlagde »Europas forenede Stater under tysk Overherredømme.« Aksel Larsen profeterede derfor: »Det vil komme til en national Befrielseskamp, ...« En national kamp der tydeligvis skulle kombineres med den sociale kamp og ses i et revolutionært perspektiv. Ifølge partiformanden burde der således også udsendes et manifest der viste hvordan arbejderklassen kunne tage »Magten og fjerne Socialdemokraterne.«

Men under alle omstændigheder regnede DKP's leder altså ikke med at partiet på sigt kunne eller skulle holde fred med den nazityske besættelsesmagt – og kan således næppe heller have regnet med at DKP kunne opretholde legaliteten. Tværtimod forestillede han sig at partiet var i stand til at sætte sig i spidsen for en national befrielseskamp, når tiden var moden.³⁶¹

Endnu var tiden dog ikke moden. Derimod var den danske regering, der netop havde udleveret regeringsflertallet til »reaktionen og højfinansens«, moden til at blive udskiftet med en »folkets regering«, lød det i et udsendt manifest fra centralkomiteen i juli 1940. Med afsæt i Danmarks eksistenskrise efter den skete »besættelse af vort land ved fremmed militærmagt ...« opridsede manifestet den nødvendige politik under de nye vilkår, og krævede bl.a.: »Ingen indskrænkninger i folkets politiske frihed eller dets demokratiske ret til at gøre sin indflydelse på statsstyret gældende. Absolut foreningsfrihed for demokratiske organisationer.«³⁶² Krav som dels lå i forlængelse af partiets tidligere demokrati-erklæringer, dels skal ses i lyset af højreorienterede kredses pågående og den 8. juli delvist opfyldte bestræbelser på at få »upolitiske« ministre indsat³⁶³, og dels kan ses som en indikation af partiets bevidsthed om risikoen for anslag mod egen legalitet.

En legalitet man ønskede bevaret længst muligt, hvorfor DKP endnu ikke ville indblandes i sabotage – tyskerne skulle ikke udfordres. Og denne hovedprioritering, hvor partiledelsen gik langt for ikke at få partiet sammenkædet med modstandsaktioner,³⁶⁴ forblev i kraft indtil kommunisterne med arrestationsbølgen den 22. juni 1941 blev tvunget i illegalitet.

Betød denne prioritering så at man fredede de danske nazister? Lars Jepsen har i sit historiespeciale *DKP i ikke-angrebsspagtens skygge* (1997) bl.a. analyseret *Arbejderbladets* behandling af DNSAP, og konkluderet: Trods pagtpolitikken »fastholdt DKP i sin presse og i sine offentlige tilkendegivelser i Folketinget angrebene på og kritikken af de danske nazister. ... Retorikken dæmpedes noget efter 9. april 1940, men ikke mere end hvad der kan tilskrives hensynet til censuren.« Og besættelsestidshistorikeren Hans Kirchhoff har i værket *Samarbejde og modstand under besættelsen* (2002) angivet at DKP indtil juni 1941 »løbende bekrigede DNSAP – som et klart dementi af den senere kritik for at have plejet venskab med nazisterne.«³⁶⁵

Modsat har Jørgen Laustsen, i sit tidligere nævnte værk fra 2003, søgt at underbygge sin teori om DKP's sporløst forsvundne antinazisme³⁶⁶ med at Aksel Larsen og nazifører Frits Clausen »ikke angreb hinandens politiske linjer« under deres sammenstød i Folketinget i november 1940. Og sammenstødene »gik aldrig over i beskyldninger om landsforræderi eller tyskvenlighed ...«³⁶⁷

Men dette er ikke korrekt. Aksel Larsens folketestingstale den 22. november 1940 formede sig bl.a. som et angreb på de herremænd og andre økonomiske bagmænd der var »de egentlige politisk dominerende inden for Frits Clausens bevægelse« – således at man »igennem dette foretagendes og det såkaldte partis optræden får temmelig god besked om den krasseste reaktions hensigter og meninger her i landet, ...« Og ikke mindst

formede folketestingstalen sig som et frontalt angreb på de danske nazister

»om hvem enhver ved, og de selv allerbedst ved, at de til dato i deres liv ikke har været lykkeligere end netop, da tyske tropper den 9. april marcherede over den danske grænse, da tyske krigsfartøjer ankrede op i vore havne, da Danmark blev et af fremmed militærmagt besat land, og da de 13 danske soldater blev dræbt. Hvordan forholdene end er her i dette land, disse ord skal siges, denne kendsgerning skal drages frem, skal nævnes offentligt, skal råbes ud: der findes i Danmark en lille flok mennesker, en lille flok, en ganske lille brøkdelt af landets indbyggere, organiseret inden for eller optrædende i tilslutning til det ærede medlem hr. Frits Clausens såkaldte parti, som den 9. april følte begivenhederne som en lykke, ...«³⁶⁸

Denne svada *må* jo nok betegnes som en beskyldning »om landsforræderi eller tyskvenlighed« mod de danske nazister.

Den tyske nazisme byggede på en absolut og erklæret antidemokratisk menneske- og samfundsopfattelse. Det må konkluderes at den tysk-sovjetiske pagtperiodes rystelser ikke formåede at nedbryde DKP's fundamentale antipati mod denne opfattelse. Efter pagtens indgåelse nærmede DKP sig den gamle ultravenstrelinje, pålagde i oktober 1939 England og Frankrig hovedskylden for den »imperialistiske krigs« fortsættelse, anså øjensynligt førkrigstidens forsikringer om en tilstræbt fredelig vej mod socialismen som mindre relevante under den imperialistiske krigs ufredelige betingelser, og gjorde sig før besættelsen ukonkrete forestillinger om krigens forvandling til en revolutionær borgerkrig. Samtidig manede man dog til fortsat

forsvar for de eksisterende demokratiske rettigheder. – Og i overensstemmelse med Sovjetunionens udenrigspolitik (og de danske myndigheders pressepolitik) svandt de direkte angreb på Hitler-Tyskland ind. Men DKP var ikke protysk eller pronazistisk i tiden op til den 9. april 1940. DKP var *prosovjetisk*.

Efter den 9. april 1940 tilpassede partiet udadtil sin politik med henblik på at bevare legaliteten længst muligt, bekæmpede derfor internt alle tendenser til åbne aktioner mod besættelsesmagten, og fortsatte i øvrigt sin voldsomme retorik mod den engelsk-franske imperialisisme. Og fra denne synsvinkel kan man sige at DKP's øjensynlige tilpasningspolitik, som andre partiers tilpasningspolitik, objektivt understøttede Tysklands position – indtil juni 1941. Men DKP glemte ikke antinazismen, støttede ikke den tyske besættelsesmagt, fredede ikke DNSAP, forventede ikke at kunne bevare legaliteten. Partiledelsens perspektiv, i hvert fald fra sommeren 1940, var tværtimod at forbedre og stille sig i spidsen for en national befrielseskamp, som man mente måtte komme når tiden var moden.

Denne nationale frihedskamp skulle dog kombineres med revolutionær klassekamp. Og skønt Aksel Larsens interne retorik i juni 1940 om arbejderklassen der skulle tage »Magten og fjerne Socialdemokraterne« nok var generel og diffus, disharmonerede den uomtvisteligt med de tidligere folkefrontstøner. Det betød imidlertid ikke at DKP ganske havde forladt folkefronts-

**De mørke Fugle fløj
ved Gry med Motorstøj
i Eskadriller over Byens Tage.
da så vi og forstod –
det gik til Hjertets Rod –
at vi fik Trældoms bitre Brød at smage.**

Første strofe i digtet Den niende April, skrevet den 9. april 1940 af kommunisten Otto Gelsted, forfatter og medarbejder ved DKP's presse. Digtet tryktes sommeren 1940 i digtsamlingen De danske Strande som solgtes i fire oplag samme år.

tidens opfattelse: at folkets (og DKP's!) eksisterende »politiske frihed« og »demokratiske ret« var værd at forsvare (jf. centralkomiteens manifest af juli 1940). At der altså *var* en faktisk og værdifuld politisk frihed at miste.

Noterne til uddraget ses nedenfor (fremhævet)

- 293 Ibid. s. 5f.
- 294 Ibid. s. 6-9.
- 295 Ibid. s. 9f. Fremhævet skrift i citat er originalens.
- 296 Ibid. s. 12f.
- 297 Ibid. s. 18f., 10, 17.
- 298 Ibid. s. 10f. (originalens fremh.).
- 299 Se Hæfte4 s. 1-10, citaterne s. 5f., 9f. (originalens fremh.).
- 300 Ibid. s. 10, samt se også s. 8.
- 301 Ibid. s. 8.
- 302 Ibid. s. 10.
- 303 Borgbjergs ord stammer fra en tale i foråret 1915, optrykt i *Social-Demokraten* 23.+25.5.1915. Her citeret fra Bryld2 s. 51.
- 304 Hæfte4 s. 11. Samt se Sovjetunionens Forfatning 1936 s. 33f. §125, s. 34 §126.
- 305 Se fx skolingspjecen *Vor Politik* (1944) s. 4.
- 306 Se afsnittet *Troens betydning* i Del I/3.
- 307 Hæfte4 s. 12, 11, 10.
- 308 Ibid. s. 15.
- 309 Vurderingen fra Lombardo Radice ses i Havemann s. 147.
- 310 Jacobsen1 s. 418f. (CK-mødet i september 1948 vender vi tilbage til i Del III/11 *Kold krig og retræte*).
- 311 Se f.eks. Kir./Tro. s. 7; Rybner s. 229-250; Jensen3 s. 502, Kir3 s. 117-119, 141-150, 187, 192. Om DKP's betydning for »Augustoprøret« se Kir1 s. 223ff, Kir2 s. 63ff., 490. Vedr. den kommunistiske sabotagevirksomhed i BOPA, se Kjeldbæk.
- 312 For en – kritisk – behandling af denne tradition, se Halvorsen1.
- 313 Anførte citater: Laustsen1 s. 46, s. 10, s. 140.
- 314 Laustsen2. Se også Laustsen1, fx s. 140-143.
- 315 Se Laustsen3, fx s. 5-7, 51, 65, 232f. Jeg refererer både her og senere til originalafhandlingen, som er tilgængelig via Syddansk Universitetsbibliotek. I efteråret 2007 udkom afhandlingen også som bog hvis indhold naturligvis svarer til originalafhandlingens. I bogen kan dog observeres visse småredigeringer som blot yderligere

tydeliggør at Laustsen opretholder sin oprindelige grundtolkning. Således hedder det i originalafhandlingens konklusion om perioden frem til 21. juni 1941 (Laustsen3 s. 229): »Hertil kommer det forhold, at både Moskva og DKP helt frem til denne dato betragtede Danmark som tysk interessesfære.« I bogen er samme passage udvidet, således: »Hertil kommer det forhold, at både Moskva og DKP helt frem til denne dato betragtede Danmark som tysk interessesfære, eftersom de ikke var modstandere af den tyske besættelse, førend Tyskland angreb Sovjetunionen.« Side 206 i Jørgen Grønvald Laustsen: *Medløbere og modløbere. DKP, besættelsen og illegaliteten*. Kbh. 2007.

316 Artiklen – *Ingen tanker om modstand* – ses i Ny Viden, september 2006, nr. 9, s. 8-10. Citaterne s. 8, 10.

317 Allerede i Adolf Hitlers *Mein Kampf* fra 1924-25 var afvisningen af den demokratiske idé eksplicit udtrykt: Nazismen afviser »majoritetsafgørelsens princip« og hylder »den ubetingede førerautoritets princip« (Hitler1 s. 231), den afviser »racernes lighed« og hylder også i samfundslivet »naturens aristokratiske grundtanke« (Hitler2 s. 13), den afviser »det marxistiske standpunkt: *alle mennesker er lige*« (ibid. s. 52), den »forkaster den demokratiske masseidé« og bygger altså »ikke på majoritetsprincippet, men på personlighedsprincippet« (ibid. s. 53).

318 Se f.eks. Jepsen/Larsen s. 11; Jacobsen1 s. 258f; Laustsen1 s. 37; Houmann1 s. 63; Jepsen s. 14.

319 Cirkulæret findes på ABA. Optrykt i Kir./Tro. s. 54f.

320 Stalins tale er optrykt i Stalin s. 556-601, det her gengivne ses s. 558, 561-567. Talen var blevet refereret i AB i marts 1939 (jf. Jacobsen1 s. 260), og blev senere samme år udsendt som pjece fra Arbejderforlaget (jf. Kir.Tro. s. 54, note 6).

321 AB 23.8.39. Her gengivet fra Jepsen s. 16.

322 Om Aksel Larsens argumentation, se Jacobsen1 s. 260. Johannes Hansen-citatet stammer fra AB's mødereferat 27.8.39 som her og i det flg. gives fra Jepsen s. 17.

323 Hejgaard s. 207. I AB 27.8.39 refereres også andre medlemmer for umiddelbar »Forvirring« og forståelsesvanskeligheder.

324 En holdning der i øvrigt var i overensstemmelse med en – sandsynligvis aldrig afsendt – Komintern-erklæring af 22. august 1939. Se

Jepsen/Larsen. s. 4f.

325 Leder i AB 5.9.39 – her citeret fra Jepsen s. 20.

326 Direktivet ses i Kir./Tro. s. 55f. Det fremkom efter at Dimitrov havde konsulteret Stalin d. 7.9.39, jf. Jepsen/Larsen s. 5.

327 Talen bragtes i AB 12.9.39 og 13.9.39. Her citeret fra Jepsen s. 21.

328 Larsen1 s. 209 (hele talen s. 195-214).

329 Ibid. s.197, 199f., 208, 213.

330 Se Poulsen s. 114f., 120; Bell s. 269; Schmidt s. 199; Jepsen s. 23; Helmer Jensen s. 46f.

331 Molotovs tale refereredes i AB 1.11.39; AB 2.11.39, jf. Jepsen s. 25 – talens kerne er her gengivet fra ibid. s. 25f. Aksel Larsen gentog Molotovs analyse på en københavnsk partikonference i januar 1940: Hvor Tyskland indtil efteråret havde været den »aggressive magt«, var det nu England. Kir.Tro. s. 86. Om de forsvundne direkte angreb på Tyskland i AB : Jepsen s. 38.

332 Jensen2 s. 40 oplyser (på baggrund af Vlasovs dagbog) at den sovjetiske chargé d'affaires i Danmark, I.V. Vlasov, umiddelbart efter besættelsen bad danske kommunister om ikke at skrive kritisk om Tyskland.

333 Hele cirkulæret ses i Alkil1 s. 3-5. Citaterne s. 3f.

334 Hele dokumentet ses i Kir./Tro. s. 61-76, den citerede passage s. 62. Passagen er gengivet i min oversættelse fra tysk.

335 På en intern københavnsk partikonference 28.1.1940 sagde Aksel Larsen også, at hvad han nu ville sige fandt man ikke i AB, da der var »grænser for, hvad man kan skrive i et blad, hvis man ikke vil have det beslaglagt ...« Hans hårdeste angreb på *Tyskland* i talen var dog, at landet indtil efteråret 1939 havde været »den aggressive magt her i Europa ...« Kir./Tro. s. 84, 86.

336 Aksel Larsen omtalte f.eks. »de rovgriske engelske imperialister« i AB 3.3.40. Her citeret efter Laustsen1 s. 51.

337 Eriksen s. 126; Houmann1 s. 60; Munck s. 14. Citatet ibid.

338 Martin Andersen Nexø's artikel i AB 15.10.39 (her citeret fra Houmann2 s. 227). Artiklen blev genoptrykt i det sovjetiske

Komsomolskaja Pravda d. 14.11.1939. Moltke i dobbeltkronik i AB 11.11.1939 og 16.11.1939 (her gengivet fra Jepsen s. 26).

339 Hansens tale i Kir./Tro. s. 88-102 – citaterne s. 98 hhv. s. 97. Larsens tale gengivet i Kir./Tro. s. 84-88 – citatet s. 88.

340 Lenin om den imperialistiske krigs forvandling, se fx Lenin3 s. 32.

341 Artiklen ses i Larsen1 s. 93-101, det citerede s. 99f.

342 Direktivet er gengivet i Kir./Tro. s. 112 (min overs. fra tysk). Om ophavssituation for direktivet se Jacobsen1 s. 270.

343 Direktivet er gengivet i Kir./Tro. s. 112f. (min overs. fra tysk).

344 Hele direktivet ses i Kir./Tro. s. 115-120. Punkt otte ses s. 118f. (min overs. fra tysk). Om ophavssituation for direktivet se Jacobsen1 s. 272.

345 Se Kir./Tro. s. 140, 153f., 159ff., 150.

346 Ifølge Kir3 s. 113.

347 Se Hn.Koch s. 250. Det drejer sig om en sammenfattende analyse af DKP's virke uden for Stor-København, som Sikkerhedspolitiets daglige leder politikommissær Thorkild Jacobsen udarbejdede på grundlag af indberetninger fra 72 politikredse vedrørende tiden fra krigsudbruddet i september 1939 og indtil Tysklands angreb på Sovjetunionen i juni 1941. Det skal bemærkes at indberetningerne i det store og hele kun berørte DKP's almindelige organisatoriske samt udadvendte arbejde, men Jacobsen mente at DKP's virke kunne beskrives som et isbjerg: 1/10 var pænt og synligt, men 9/10 befandt sig skjult under overfladen som illegal aktivitet. Ibid. s. 249f.

348 Se fx Houmann1 s. 73-76, 82f.; Hejgaard s. 231-234; Jepsen s. 39f, 45f., 48ff.; Fog1 s. 84f.

349 Laustsen-citaterne: Ny Viden, september 2006, nr. 9, s. 8; Laustsen1 s. 140; Laustsen3 s. 232. Se også ibid. s. 51: „Der blev ikke truffet nogen særlige forberedelser til illegalitet.“ Et argument for Laustsen er at DKP efter hans vurdering ikke opbyggede nogen tysk modvilje imod sig – så: »Påstanden om, at kommunisterne på denne baggrund traf forholdsregler med henblik på et liv i illegalitet, holder altså ikke, og der er da heller ingen beskrivelse af, hvilken karakter disse forberedelser konkret havde«. Laustsen1 s. 90. Ikke desto mindre

noterer Laustsen faktisk selv andetsteds og her uden synlige reservationer (if. note er kilden Børge Houmann), at DKP's hovedkontor d. 9. april 1940 brændte fortegnelser over medlemmer og abonnenter, at lokalafdelingerne beordredes til at brænde alle ikke strengt nødvendige dokumenter, og »derudover overgik de ledende danske kommunister straks til 'halv illegalitet', hvilket betød, at de optrådte normalt om dagen, men ikke var til at finde om natten.« Ibid. s. 60.

350 Kir./Tro. s. 119 (min overs. fra tysk). Udtrykket at »guerillaen bevæger sig gennem masserne som en fisk i vandet« tillægges den kinesiske kommunistleder Mao.

351 Se Jacobsen s. 275f.; Kir./Tro. s. 135 (citatet); Houmann1 s. 74-77. I eksklusionsgrunden lå også at man nu betragtede Richard Jensen som en sikkerhedsrisiko, efter at denne på et aktivmøde for partimedlemmer d. 26. april anklagende havde råbt at der nu herskede et tremands diktatur i partiet – hvorved han på det nærmeste havde røbet partiets nye illegale ledelse (Aksel Larsen, Martin Nielsen, Alfred Jensen). Kjeldbæk s. 24.

352 Cirkulæret af 15. april 1940 ses optrykt i Kir./Tro. 113-115.

353 Artikelserien om Skipper Clement bragtes i AB d. 28.4.1940, 5.5.1940, 12.5.1940. Den opfølgende artikel af Kirk bragtes i AB d. 19.5.1940, citatet herfra er gengivet fra Jepsen/Larsen s. 1.

354 AB 12.4.1940 – jf. Jacobsen1 s. 272 og s. 728 note 7. *Izvestijas* leder af 11.4 ses (oversat) i Jensen2 s. 40. Her ses ordet »nødvendig« ikke – men: »Tyskland, der ikke ønskede at komme i en ringere stilling, var nødt til at tage sine forholdsregler«.

355 Således vurderer Henning Poulsen at udover etablering af flådebaser var Hitlers »vigtigste grund« til besættelsen af Norge – og dermed Danmark – »at komme et vestligt angreb i forkøbet. Her er det vigtigt, at de tyske stabe nåede til samme konklusion som de allierede, nemlig at en front på den skandinaviske halvø ville være til ugunst for de tyske våben.« Se Poulsen s. 131-139, det citerede s. 136.

356 AB 28.4.1940. Her citeret fra Jacobsen1 s. 273. Nærmere om mødet ibid. s. 272f.

357 AB 1.5.1940. Her citeret fra Jacobsen1 s. 273.

358 Se hele direktivet i Kir./Tro. s. 115-120, det citerede ses s. 115-118. Min overs. fra tysk.

359 Om denne generelle antityske forskydning og dens årsager – se Halvorsen1 s. 444ff.

360 Direktivet ses i Kir./Tro. s. 137f. Min oversættelse fra tysk.

361 Hele CK-mødereferatet i Kir./Tro. s. 138-147. Citaterne s. 145, 144, 140f. I februar 1941 udgik det sidste kendte Komintern-direktiv til DKP under besættelsen. Heri skærpedes den nationale og antityske linje yderligere. Ses i Kir./Tro. s. 170-172.

362 Se *For Folket og Danmark. Manifest fra centralkomiteén juli 1940*. Optrøkt i Larsen1 s. 221-225. Det citerede s. 221, 223f. (Manifestet er angiveligt forfattet af Aksel Larsen, jf. *ibid.* s. 220).

363 Om denne udvikling: Kir3 s. 68-72. (8. juli dannedes ny regering med tre ministre hentet uden for Rigsdagen: tidligere udenrigsminister Erik Scavenius, hidtidige statsadvokat for Særlige Anliggender (som sabotage mv.) Harald Petersen, og F.L. Smidths »cementkonge« Gunnar Larsen).

364 Se f.eks. Kir3 s. 112, Jacobsen1 s. 281ff., Jepsen/Larsen s. 19.

365 Jepsen s. 92f.; Kir3 s. 112.

366 Laustsen1 s. 140: »DKP's antinazisme kan ikke spores i besættelsens første år.«

367 Laustsen1 s. 78, 140.

368 Hele talen ses i Larsen1 s. 226-235 – det citerede findes s. 232f., samt s. 227.

369 Ledelsens *Teser af 10. juli 1941* ses i Kir./Tro s. 191-194. Citatet s. 193 pkt. 8.

370 Efter tysk pres arresterede dansk politi et større antal kommunister i tiden efter 22. juni 1941. Den 22. august 1941 forbød en enig rigsdag (de kommunistiske medlemmer var af gode grunde fraværende) DKP og al kommunistisk virksomhed.

371 Hans Kirchhoff har anført at DKP i 1943 justerede den taktiske linje og kobledede den sociale kamp på den igangværende nationale kamp (Kir3. s. 115). Men allerede i *Teser af 10. juli 1941* loves dog fortsat social kamp, og i partiledelsens *Orientering om situationen* af 22.8.1941 kædes den sociale kamp eksplicit sammen med kampen mod Hitler. Se Kir./Tro. s. 193 hhv. s. 211.

372 Begrundelser for afvisningen af kupteorier (udover manglen-